УДК 372: 37. 035

Яблонська І.П.- д-р пед. наук, професор

Рогальська Н.В.- канд. пед. наук, доцент

Уманський державний

педагогічний університет

імені Павла Тичини

ОБРАЗ СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОТІ ДИТИНИ

Резюме. У статті автор звертається до педагогічного осмислення проблем соціалізації особистості в дошкільному дитинстві, яке розкриває через проблему формування у дітей образу світу. Опираючись на надбання психологічної науки з означеної проблематики у статті здійснена спроба визначити та розглянути особливості конструювання світу на етапі первинної соціалізації – у дошкільному дитинстві, коли формуються власні погляди дитини на світ та усвідомлення себе у ньому.

Ключові слова: образ світу, картина світу, соціалізація, дошкільне дитинство, дитяче світобачення, культура дорослих.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Педагогічне осмислення проблем соціалізації особистості в дошкільному дитинстві зумовило дослідження питань соціального розвитку дітей на певному віковому етапі – у роки дошкільного дитинства. Цей період онтогенезу займає особливе місце у педагогічній і психологічній науці, розглядається як “період первинного фактичного становлення особистості” (О. Леонтьєв). Саме в перші шість-сім років виникає дитячий обрис світогляду, складається перша цілісна картина світу, розвивається активність як чинник світопізнання, закладається базис особистісної культури, формується усвідомлення себе як індивідуальності, розуміння свого “Я”, формується ставлення до інших, до світу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дошкільне дитинство вважають періодом оволодіння соціальним простором людських стосунків

через спілкування з дорослими, а також через ігрові та реальні стосунки з однолітками (Г. Абрамова, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Мухіна та ін.). Серед психологів до проблеми формування у дітей "образу світу" зверталися В. Абраменкова, Г. Андрєєва, Б. Ананьєв, А. Богуш, Л. Виготський, О. Кононко, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.).

Формулювання цілей статті (постановка завдання, мета); мета та завдання статті полягають у розкритті питання становлення образу світу у процесі соціалізації дитини та визначенні особливостей конструювання нею світу на етапі первинної соціалізації – у дошкільному дитинстві, коли формуються власні погляди дитини на світ та усвідомлення себе у ньому.

Виклад основного матеріалу. Дошкільне дитинство (з 3 до 6 років) за влучним виразом О. Асмолова, є "основою формування базової культури особистості дитини" [2, с. 69]. Серед основних здобутків дошкільного віку науковці виокремлюють образні форми пізнання навколишнього світу, розквіт яких припадає саме на цей віковий період; моральні почуття, які пов'язують дитину спочатку з рідними людьми, а з часом і з ширшим колом дорослих і однолітків. Психологи, які наголошують на виникненні нової соціальної ситуації розвитку, виокремлюють внутрішню позицію дошкільника стосовно інших людей, яка характеризується усвідомленням власного "Я", усвідомленням своєї поведінки та інтересом до світу дорослих.

Роки дошкільного дитинства є сенситивним періодом для соціалізації особистості. У взаємодії дошкільника з довколишнім середовищем, що виявляється у безпосередньому спілкуванні з дорослими, в іграх і змаганнях з однолітками, у процесі різних видів продуктивної діяльності, в оволодінні навчальною діяльністю розвиваються образні форми пізнання природного, предметного та соціального довкілля та власного "Я". Соціальна та емоційна активність реалізує потребу дитини бути суб'єктом освоєння світу людей.

Процес становлення особистості в дошкільному дитинстві є процесом її безперервного розвитку в площині формування первинних абрисів світосприйняття, освоєння і присвоєння світу, що відзначаються певними

просторово-часовими уявленнями про дійсність, які, сполучаючись і синтезуючись, дають у результаті цілісний образ світу.

У філософії під категорією “Світ” насамперед розуміють світ людини, продукт її світобачення, яке здійснюється через призму її життєвого досвіду. Світ постає у людській свідомості у процесі її особистого становлення, через його розуміння і тлумачення, емоційне переживання на підставі ідеалів і переконань, настанов особистості й суспільства, життєвих цілей. Це завжди життєвий світ людини, її бачення об’єктивної реальності. Суспільство задає дитині суспільно значущі цінності та норми, організовує певні види і форми діяльності, в яких і відбувається розгортання процесу соціалізації особистості. Процес соціалізації істотно залежить від соціальних нормативів та настанов, які регулюють вимоги, пред’явлені суспільством людині, що забезпечують її адекватне залучення до соціальної діяльності. Особливістю соціалізації дитини є, перш за все, те, що вона відкриває світ для себе вперше, і при цьому “можливості освоєння соціального розкриваються у безперервній зміні простору її “соціального дозрівання”, у збереженні тенденції розширення ступеня свободи у такому освоєнні, у поглибленні та ускладненні свідомого в суб’єктивній активності індивіда, у характері занурення його в соціальний світ” [8, с. 185].

Під впливом діяльності об’єкти зовнішнього світу, перетворюючись на її продукти (предмети, схеми дії, правила і норми, цінності), визначають формування “образу світу”. Нам видається важливим це явище у контексті психолого-педагогічних підходів до розуміння закономірностей процесу соціалізації особистості в дошкільному дитинстві, оскільки дошкільник, в силу своїх вікових особливостей, ще не включений у наукове пізнання дійсності, але в його свідомості на емоційно-образному рівні уже формується певне уявлення про світ, і від того, як індивід сприймає світ, буде значною мірою залежати те, як він буде діяти в ньому.

Образ світу – це цілісна, багаторівнева система уявлень людини про світ, про інших людей, про себе і свою діяльність. З позиції психологічної

науки, образ – явище, яке виникає як результат суб'єктивного відображення людиною довкілля, представлений в ідеальному плані. В образі одночасно поєднані просторова організація, реальна структура і часова динаміка відображуваного явища. О. Лєонтьєв правомірно вказував, що "у психології проблема сприйняття повинна ставитися як проблема побудови у свідомості індивіда *багатовимірного образу світу, образу реальності*" [5, с. 254]. Цей світ – світ промисловості, наук і мистецтва – вміщує в собі історію людської природи, результат її історичного розвитку, перетворення. Процес засвоєння цього світу є одночасно і процесом формування у людей специфічно людських здібностей. Він має пряме відношення до мети та завдань процесу виховання, оскільки цілісне засвоєння дитиною образу світу – широке поле для виявлення та реалізації можливостей дітей-дошкільників, формування у них світосприйняття. О. Лєонтьєв, намагаючись змалювати контури нового підходу до розуміння психічного відображення і його продуктів – психічних образів, визначив концепцію "образу світу" центральним поняттям психології пізнавальних процесів. Він писав: "Психологія образу (сприйняття) є конкретно-науковим знанням про те, як у процесі своєї діяльності індивіди будують образ світу – світу, в якому вони живуть, діють, який вони самі переробляють і частково створюють; це знання також про те, як функціонує образ світу, опосередковуючи їхню діяльність у *об'єктивно реальному* світі" [5, с. 254].

Загальновідомо, що дошкільне дитинство – це період життя, "коли перед дитиною все більше відкривається навколишній світ людської дійсності" [5, с. 281]. Справді, відразу після народження дитину оточує об'єктивний світ: природа, речі, люди. Вона не пристосовується до цього світу, а "робить його своїм, тобто привласнює його", – зазначав О. Лєонтьєв. Він підкреслював, що процес "привласнення" полягає у "відтворенні індивідом історично сформованих людських якостей, здібностей і способів поведінки", тим самим стверджував, що цей процес є завжди активним, оскільки, "щоб оволодіти предметом або явищем, потрібно активно

здійснити діяльність, адекватну тій, яка втілена у цьому предметі або явищі" [5, с. 536]. Особливого значення тут набуває той факт, що у дитини "ставлення до навколишнього світу опосередковане ставленням до людей, вона вступає у практичне і мовне спілкування з ними". Чим більша кількість об'єктів соціального середовища ввійде в контекст діяльності дитини, тим ширше розгорнеться палітра її соціальних стосунків. Спілкування у своїй зовнішній формі, у формі спільної діяльності або у формі мовного спілкування і навіть у формі спілкування лише внутрішнього є "необхідною специфічною умовою розвитку людини у суспільстві" [5, с. 413]. Саме воно допомагає дитині сформувати образ світу.

У контексті започаткованого дослідження необхідно звернутися до теорії С. Рубінштейна, який наголошував, що людина, як і кожний індивід, тісно пов'язана з навколишнім світом і відчуває потребу в ньому. У своїх дослідженнях психолог тлумачить світ як сукупність речей і людей, в яку включається усе те, що стосується людини і до чого вона прагне в силу своєї сутності, що для неї є значущим, на що вона здатна. Особливістю періоду дитинства є те, що "…дитина, власне кажучи, неперервно зайнята спрямованим дорослим упорядкуванням доступного їй світу або, точніше, свого уявлення про нього" [7, с. 408]. Коли ж у неї вже склалися уявлення про навколишній її світ, про порядок, що панує в ньому, коли дитині доступна вже певна класифікація його явищ і речей, коли нею накопичено деякий запас спостережень послідовності подій, тоді настає для дитини цікавий період зовсім нових переживань, "…з яких починається особливо інтенсивне життя мислячої істоти, що пробуджується у ній". Сприйняття людиною світу багато в чому визначає, як вона буде діяти в ньому. "Дії людини, її поведінка будуть значною мірою залежати від того, як вона осмислює дійсність, від того, в якій мірі вона осягає те, що відбувається у закономірностях її розвитку", – стверджує психолог [7, с. 120].

Отже, важливою умовою для конструювання образу соціального світу є процес пізнання дитиною суспільного довкілля й активне його освоєння.

У контексті розгляду питання становлення образу світу у процесі соціалізації особистості в дошкільному дитинстві важливо усвідомити, що процес пізнання – це не простою фіксація зовнішніх зв'язків і стосунків або сприйняття одного іншим. Це своєрідна реконструкція – відтворення і перебудова цих стосунків, тому особливого значення при цьому набуває виявлення механізмів створення певної внутрішньої картини світу, при побудові якої роль того, хто її вибудовує, особливо значуща (Г.Андреєва). Питання становлення образу соціального світу особливо значуще для розуміння закономірностей соціалізації особистості в дитинстві.

В. Мухіна звертає увагу на те, що у "кожної дитини є своє дитинство" і формується "власне уявлення про світ". "Це уявлення, – вказує автор, – звичайно ж ще не цілісне: воно сформоване у вигляді мозаїки, доповнюючих і суперечливих образів, знань, емоцій" [6, с. 11]. Світ дорослих традиційно визначається володарем дитини і її життя. Малюк приходить у "дорослий світ" і вимушений жити у ньому, складному, повному протиріч, світі, який для нього створюють декілька близьких дорослих. Саме цей світ, "а не фізичну реальність з властивими для неї температурними, звуковими, світовими та іншими властивостями, слід розглядати як зовнішні умови, що сприяють зародженню особистості", – вважають психологи [6, с. 28].

Продовжуючи цю думку, В. Кудрявцев зазначає, що на картину світу, яка формується у дітей, значною мірою впливає світ дорослих. Саме вони визначають "загальну соціально-педагогічну настанову світу дорослих до світу дитинства, застосовуючи принцип доступності". Як результат, перспектива дитячого розвитку є штучно звуженою суб'єктивними уявленнями дорослого про той чи інший предмет і можливі способи його розкриття дитині. При цьому, як зазначає психолог, використані способи є не завжди адекватними. Зміст і форми педагогічної роботи в дошкільних закладах не забезпечують справжнього розвитку дітей, бо у своїй сутності дублюють досвід, який дитина набула або може набути сама у повсякденному житті. які дитина стихійно засвоїла в сім'ї, в повсякденному

спілкуванні з людьми, що її оточують. Ця буденність, на думку психолога, є визначальною рисою традиційного змісту навчання і виховання дітей в умовах дошкільного закладу. В. Кудрявцев, посилаючись на дослідження інших учених стверджує, що “дитяче світобачення – глобальне, йому притаманний свого роду “космологізм” [4, с. 82].

Зазначимо, ситуація, яка складається сьогодні в освіті, не може певною мірою задовольнити потреби сучасної дитини у пізнанні світу та себе у ньому. Дорослі, занурені у повсякденні клопоти, не завжди усвідомлюють, що сьогодні мають справу з “новою” дитиною, яку погано розуміють, щодо виховання і навчання якої застосовують старі підходи, що не виправдовують себе і не забезпечують гармонійної соціалізації сучасної дитини. Часто маленьку дитину ознайомлюють з навколишнім світом за допомогою комп’ютера, заміняючи об’ємні предмети площинними зображеннями, природні об’єкти з їхніми специфічними запахами, енергетикою, тактильними відчуттями — яскравим, проте уявним кліше. Її оточують технічно досконалі іграшки, якими можна захоплюватися, але до яких неможливо “прирости душею”. Так поступово, ще по-справжньому і не сформувавшись, розриваються тендітні зв’язки дитини з реальним світом, підміняючись віртуальними. Натомість, необхідно вчити її науки та мистецтва реального життя, дати знання елементарних законів Буття, уміння жити у злагоді з довкіллям та згоді із собою, бути соціально впевненим. Живе образне сприйняття природного і соціального довкілля дитиною шляхом відкриття у поєднанні з найрізноманітнішою практичною діяльністю слугує значущим джерелом інформаційного й духовного світобачення, адже “від того, як індивід сприймає світ, буде значною мірою залежати те, як він буде діяти в ньому [7, с. 120].

Отже, хоча проблематика “образу світу” є однією з центральних у психології, для педагогіки вирішення цієї проблеми набуває, на нашу думку, ключового значення, у зв’язку з чим вважаємо за необхідне розглянути особливості конструювання світу на етапі первинної соціалізації.

Особливість перша. У дитинстві людина, як ніколи пізніше, відкрита для смислоосягнення та смислотворення. Образ світу виникає у дитини у процесі взаємодії з реальністю, яку вона відображає у своїх мозкових структурах через використання індивідуального досвіду, набутого під час сприймання предметів та явищ соціальної дійсності. Дитина сприймає живий образ, потім відтворює його в уяві. Відчуття і сприймання виконують у життєдіяльності дитини дві основні, тісно пов'язані між собою функції, – з одного боку, інформують про властивості середовища, з іншого – організують предметні дії відповідно до зміни умов. Реально цей процес часто здійснюється стихійно, тому дитячий спосіб ставлення до світу відзначається яскравістю і безпосередністю життєвих вражень, гостротою переживань безлічі різних життєвих подій. Окрім того, у дошкільному віці формуються первинні етичні поняття та категорії, здатність бачити прекрасне навколо себе. У свідомості дитини виникає розуміння власних можливостей та свого місця в системі суспільних відносин. Так, у процесі становлення чітких поглядів на світ і на себе, діти починають поступово розуміти, якими вони хочуть стати і мають бути, у них виробляється певна система цінностей і власна життєва позиція. Так соціальний образ світу, що складається в свідомості дитини, набирає силу впливу на її дії, вчинки та на її життя.

Особливість друга. Образ світу – це ще й суб'єктивна картина світу. Картина світу – це система світоглядних знань про світ, "сукупність предметного змісту, яким володіє людина" (К. Ясперс). Вона може бути чуттєво-просторова, духовно-культурна, метафізична, філософська, міфопоетична, наукова, релігійна, дитяча. У зв'язку з тим, що суб'єктом процесу соціалізації у нашому дослідженні є дитина дошкільного віку, нас насамперед цікавило поняття "дитяча картина світу" та модель взаємин дитини зі світом. Це стало магістральним напрямом дослідження, проведеного В. Абраменковою [1]. Категорію "дитяча картина світу" автор називає "синкретичним, предметно-чуттєвим утворенням, що виступає не як пасивно-"відображувальне", а як активно конструювальне начало – побудови

дитиною простору, власних взаємин з довкіллям як певних очікувань і вимог до неї. Ця модель взаємин з довкіллям та іншими людьми вибудовується дитиною відповідно до її очікувань, що визначають очевидний характер тих чи інших подій і явищ життя, поведінки людей тощо". Картина світу як складова цілісної інтегрованої структури образу світу, на думку В. Абраменкової, містить сукупність уявлень у "системі наступних *просторів*: фізичний простір ставлення до навколишнього середовища; соціальний простір ставлення до інших людей (дорослих та однолітків); моральний простір норм і цінностей; особистісний простір ставлення до себе, до свого майбутнього" [1, с. 48]. Отже, серед безумовних переваг такого підходу слід відзначити презентацію елементів узагальненого "образу світу", що вміщують основні сторони взаємодії суб'єкта зі світом. Ці складові засвідчують, що дорослішання дитини, її успішна соціалізація безумовно залежать від того, наскільки дитина визнається суб'єктом взаємостосунків з довкіллям, наскільки дорослі дозволяють дитині проявляти цю суб'єктність, створюючи умови для конструювання образу цього світу.

Особливість третя. Для дитячого сприйняття і світобачення характерною є цілісність, яка не подрібнює світ на окремі елементи, в ній злиті воєдино об'єктивне і суб'єктивне, понятійне й образне, аналітичне і синтетичне у процесі одночасної роботи когнітивних структур та почуттів. Світ, що має осягнути дитина, постає перед нею як світ пригод, відкриттів і подій, кожна з яких має своє завершення. Цілісну картину світу дитини-дошкільника відрізняють перевага емоційно-почуттєвих уявлень про світ над раціонально-логічними, розмитість межі між картиною світу у свідомості особистості та реальним світом, одухотвореність об'єктів та явищ дійсності, спонтанність розвитку елементів картини світу та їх емоційно-ціннісне забарвлення. Живе образне сприйняття дитиною природного і соціального довкілля шляхом відкриття на основі дитячої схильності до філософствування у поєднанні з найрізноманітнішою практичною

діяльністю, на думку О. Каплуновської, слугує джерелом інформаційного і духовного збагачення картини світу, що формується у її свідомості [3].

Особливість четверта. На кожному віковому етапі дошкільного дитинства закономірно прослідковується своєрідність особистості; змінюється вона – змінюються її світовідчуття, оцінки, звички, інтереси, бажання, змінюється картина світу, яку вибудовує для себе дитина. Разом із дитиною "світ значно розширюється не тільки територіально, а й у часі та у змісті", виростає той "об'єм світу", який дитина сприймає і який переживається нею. Упродовж дорослішання у дитини актуалізується бажання наповнити міф реальним змістом, рефлексувати, дізнатися думки іншого, співвіднести свій міф з реальним світом. Ця потреба стає основою діалогу з культурою дорослих.

Особливість п'ята. Уявлення про світ, ставлення дитини до світу, що її оточує, здійснюється у дитячій свідомості, насамперед, через спілкування з іншими людьми – дорослими та однолітками. При цьому спілкування з однолітками є своєрідною школою соціальних стосунків – дитина практикується у діях, які були привласнені нею від дорослого. Таким чином дитина у своїй поведінці реалізує засвоєні нею зразки, носієм і передавачем яких є дорослий. Відтак, дорослі повинні турбуватися, щоб картина соціального світу, яка складається у досвіді дитини, була достатньо адекватною реальності, тобто найважливіші соціальні явища, події, цінності необхідно наповнювати змістом, що певною мірою однаково сприймається іншими людьми.

Висновки. Отже, на нашу думку, становлення образу соціального світу в дошкільному дитинстві є важливим змістовим компонентом процесу соціалізації дитини-дошкільника. Досліджуючи його, ми дійшли висновку, образ соціального світу, незважаючи на його суб'єктивність, сприймається дитиною як спільний з іншими людьми. Тому освітній процес необхідно вибудовувати таким чином, щоб картина світу стала у дошкільному закладі основою для організації освітнього процесу та інтегратором змісту, який

найкраще забезпечить гармонійність стосунків дітей із соціальним світом та збагачення їхнього соціального досвіду. Тільки такий досвід, який є доступним та успішним для дитини, тільки ті образи дій, норм та цінностей, які є важливі для неї, відбираються і присвоюються дитиною. Уявлення про світ, ставлення дитини до світу, який її оточує, здійснюється у дитячій свідомості через спілкування з іншими людьми – дорослими та однолітками. Отже, завданням дорослих є допомога дитині у вибудовуванні образу соціального світу достатньо адекватного реальності, тобто найважливіші соціальні явища, події, цінності необхідно наповнювати змістом, що певною мірою однаково сприймається іншими людьми. Тільки таке розуміння є запорукою формування у дитини достатньо узгодженого або спільного вибудовування соціальної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре / В.В Абраменкова. – М.: Московский психо-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. – 416 с.

2. Асмолов О. “Главное – сохранить почемучек” / О. Асмолов // Дошкольное воспитание. – 2005. – № 3. – С. 68 – 69.

3. Каплуновська О.М. Формування світогляду в дошкільників засобами дитячої схильності до філософствування // Пріоритетні напрями дошкільної освіти на 2007-2008 навчальний рік: методичний аспект / За науковою редакцією К.Л. Крутій / О.М. Каплуновстка. – Запоріжжя: ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2007. – С. 119-142.

4. Кудрявцев В.Т. От педагогики повседневности к педагогике развития / В. Кудрявцев // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 11. –С. 80-85.

5. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М.: Издательство Московского университета, 1972. – 574 с.

6. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе: Кн. для учителя нач. кл. / В.С. Мухина – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.

7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т.1. / С.Л. Рубінштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 488 с.

8. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды / Д.И. Фельдштейн. – 2-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2004. – 672 с.

1. Abramenkova V.V. Sotsyal'nayapsykholohyyadet·stva: razvytyeotnoshenyyrebenka v det·skoysubkul'ture / V.V Abramenkova. – M.: Moskovskyypsykho-sotsyal'nыyynstytut; Voronezh: Yzd-vo NPO «MODЭK», 2000. – 416 p.
2. Asmolov O. “Hlavnoe – sokhranyt'pochemuchek” / O. Asmolov // Doshkol'noevospytanye. – 2005. – № 3. – P. 68 – 69.
3. Kaplunovs'ka O.M. Formuvannya svitohlyadu v doshkil'nykiv zasobamy dytyachoyi skhyl'nosti do filosofstvuvannya // Priorytetni napryamy doshkil'noyi osvity na 2007-2008 navchal'nyy rik: metodychnyy aspekt / Za naukovoyu redaktsiyeyu K.L. Krutiy / O.M. Kaplunovstka. – Zaporizhzhya: TOV “LIPS” LTD, 2007. – P. 119-142.
4. Kudryavtsev V.T. Ot pedahohykypovsednevnosty k pedahohykerazvytyya/ V. Kudryavtsev // Doshkol'noevospytanye. – 2004. – № 11. – P. 80-85.
5. Leont'ev A.N. Problemыrazvytyyapsykhyky / A.N. Leont'ev. – M.: Yzdatel'stvoMoskovskohounyversyteta, 1972. – 574 p.
6. Mukhyna V.S. Shestyletnyyrebenok v shkole: Kn. dlya uchytelya nach. kl. / V.S. Mukhyna – M.: Prosveshchenye, 1986. – 144 p.
7. Rubynshteyn S.L. Osnovыobshcheypsykholohyy: V 2 t. T.1. / S.L. Rubinshteyn. – M.: Pedahohyka, 1989. – 488 p.
8. Fel'dshteyn D.Y. Psykholohyyavzroslenyya: strukturno-soderzhatel'nyie kharakterystyky protsessarazvytyyalychnosty: Izbrannye trudы / D.Y. Fel'dshteyn. – 2-e yzd. – M.: Moskovskyypsykholoho-sotsyal'ny instytut: Flynta, 2004. – 672 p.